

Грозян Н.Ф.

УДК 811.161.2'373.72:81'23

СТРУКТУРА ВОЛЬОВОЇ ДІЇ ЛЮДИНИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вагомі теоретичні досягнення у сфері дослідження системних зв'язків і відношень між фразеологічними одиницями (ФО) різних мов за останні роки дали поштовх до виникнення й розвитку нового напрямку в галузі фразеології – фразеологічної ідеографії. З'явилися перші спроби опису в ідеографічному аспекті багатого фразеологічного матеріалу, накопиченого фразеографією (див. праці: А. Емірової, А. Івченка, Н. Грозян, Ю. Прадіда, П. Редіна, Л. Рязановського та ін. учених). Першим спеціальним дослідженням у вітчизняному мовознавстві теоретичних і практичних проблем вирішення окремих фразеологічних мікро- та макросистем стала монографія Ю. Прадіда «Фразеологічна ідеографія: проблематика досліджень» (1997), у якій учений провів лінгвістичний аналіз ФО на позначення психічних процесів людини. Автор слушно зауважує: «Вирішення як лексичних, так і фразеологічних мікро- та макросистем повинно базуватися на врахуванні не лише лінгвістичних, але й позалінгвістичних факторів» [1, с. 11-12]. Наступним кроком на шляху розв'язання вищезазначеної проблеми стала дисертація «Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини в українській мові (ідеографічний та аксіологічний аспекти)» [2].

Актуальність дослідження визначається потребою подальшого вивчення фразеологічних одиниць української мови, залучаючи до аналізу деякі дані теорій, висновків інших наук. Загальною тенденцією сучасного лінгвістичного пізнання є рух від сфери системи до центру всіх систем – до людини [3, с. 105]. Багато наук вивчають людину, і лише перед психологією вона постає у всій повноті її виявів. Це ставить психологію в особливий стосунки з іншими науками: вони змушені звертатися до психології в пошуках необхідних для них даних. Отже, як зазначає П. М'ясоїд, «психологія мусить не стільки користуватися здобутками суміжних дисциплін, скільки збагачувати їх своїми досягненнями» [4, с. 66].

Психологічна наука певним чином керується дослідженням мовного матеріалу та мовленнєвої діяльності, вивчає мовну поведінку людини, оскільки це сприяє досягненню її головної мети – аналізу духовного, психічного світу особистості.

Лінгвістика зі свого боку розглядає мову як феномен психологічного стану й активності людини або народу, їхньої волі, поведінки. «Сучасний розвиток науки характеризується, – слушно зауважує Ю. Прадід, – з одного боку, процесом диференціації наукових знань, з другого – інтеграцією, взаємопроникненням одних галузей знань в інші» [5, с. 4].

Для лінгвіста, найперше, становлять інтерес мовні засоби, що використовуються на позначення психологічних понять.

Мета пропонованої статті – вирізнити з фразеологічного складу української мови групу фразеологічних одиниць, загальна семантична ознака яких має екстралінгвістичну природу (всі вони позначають вольову дію людини), описати їх семантичні особливості із урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук.

Спочатку про волю людини та позначення її фразеологічними засобами української мови.

Відомо, що проблема волі – одна із найстародавніших і дискусійних. Поняття *воля* використовували ще в античний період «для пояснення виникнення дій, позбавлених бажання їх виконувати» [6, с. 71]. Аристотель розглядав *волю* «у зв'язку з породженням дій на основі розумного рішення, які мотиваційно не забезпечені» [6, с. 71]. У визначенні поняття *воля* існує багато розбіжностей. Наприклад, В. Селиванов у 1971 р. визначав *волю* як сукупність вольових рис, що склалися під час життя й дозволяють людині керувати своєю поведінкою [7, с. 290], а у 1974 році – як здібність особистості опиратися сильним емоційним впливам, як свідоме регулювання в ускладнених умовах [8, с. 291].

Згідно з визначенням Д. Узнадзе, воля – це сила суб'єкта, його уміння перетворити у дійсність те, що інтелект вважає за доцільне [9, с. 297]. П. Рудик вбачав у волі здібність людини, що проявляється в навмисних діях, спрямованих на досягнення свідомо поставленої мети [10, с. 287]. Воля, таким чином, визначається і як здібність, і як уміння, і як сукупність рис [11, с. 302]. С. Рубінштейн розглядав волю як психічний процес, відзначаючи, що вольові процеси разом з емоційними входять до групи афективних процесів [12, с. 285]. У «Психологічній енциклопедії» подається таке визначення волі: «Воля – властивість психіки, що виявляється в здатності людини здійснювати свідому організацію і регуляцію своєї діяльності та поведінки, спрямовану на подолання труднощів при досягненні мети» [6, с. 71].

Приклади свідчать, що в українській мові існує розгалужена система фразеологічних засобів мови на позначення поняття *воля*. Наприклад:

зігнути (скрутити) у баранячий ріг «примусити кого-небудь бути сумирним, покірним» [ФСУМ, с. 535]; **гнути (згинати, скручувати / зігнути (скрутити) в дугу (в сук, в три дуги, в три погібелі)** «суворістю, утисками примушувати скорятися, бути покірним; пригноблювати, придушувати» [ФСУМ, с. 176]; **підбивати / підбити під свою руку** «брати під свою владу, підкоряти кого-небудь» [ФСУМ, с. 630]; **прибирати/прибрати до [своїх] рук** [ФСУМ, с. 688]; **плести (снувати, сплітати, мотати, заводити) павутиння (павутину)** «підступно, жорстоко, хитро примушувати підкорятися своєму впливові» [ФСУМ, с. 646] та ін.

Для виявлення змісту поняття **ВОЛЯ** вчені-психологи використовують такі критерії:

1. Нерідко в проявах волі вбачають різні вольові якості: ініціативність, самовладання, витримка, наполегливість, цілеспрямованість тощо [13, с. 252; 8, с. 291]. Однак ці властивості пов'язані не лише з

волею, але й з уміннями, мотивацією, характером, і тому не можуть виконувати роль розпізнавальних ознак або критеріїв волі.

2. Іншим критерієм волі вважають регуляцію різних показників дій, поведінки, фізіологічних та психічних процесів. Проте цей критерій не дозволяє розрізнити вольову та довільну форми регуляції, а також вольову й емоційну регуляцію.

3. Загальновизнаним є пов'язування волі з вольовими діями. Учені-психологи подають такі специфічні ознаки вольових дій:

- 1) усвідомленість, цілеспрямованість [10, с. 287; 8, с. 291; 9, с. 297];
- 2) подолання перешкод [14, с. 253; 8, с. 291; 15, с. 304];
- 3) ініціація дій [16, с. 233; 10, с. 287];
- 4) наявність вольового зусилля [17, с. 250; 10, с. 287; 8, с. 291];
- 5) відсутність потреби [15, с. 304; 9, с. 297].

Фразеологічні засоби вираження структури вольової дії не були предметом комплексного дослідження в мовознавстві. Фразеологічний матеріал переконує, що ФО фіксують не лише вольову дію, а й етапи структури вольової дії (див. схему 1). Семантика таких ФО реалізується або у фразеологічній одиниці, або у вузькому контексті.

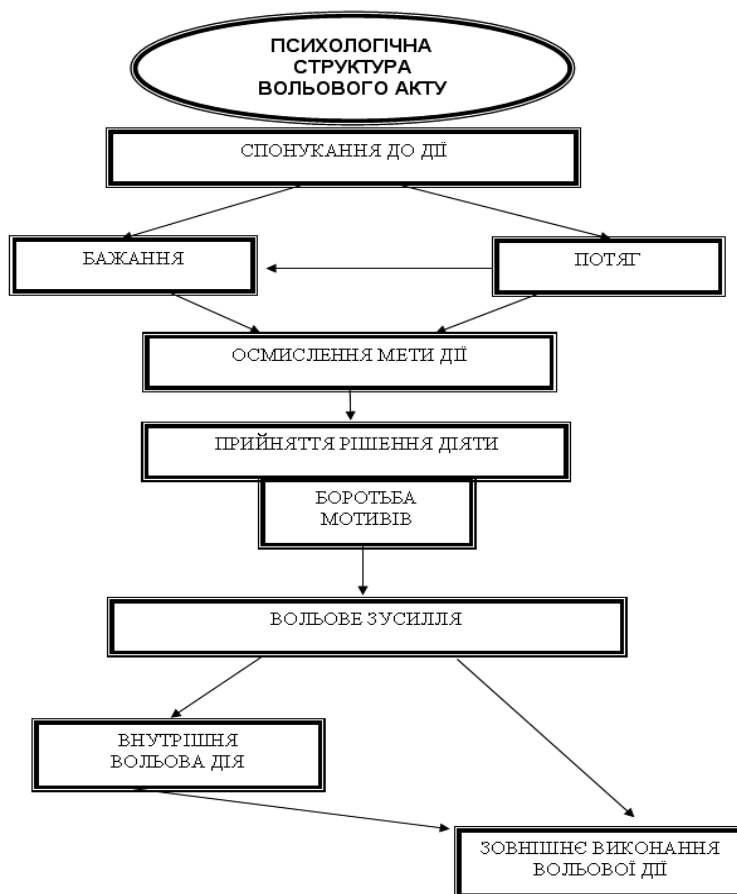

Схема 1. Психологічна структура вольового акту

Наведемо приклади ФО на позначення структури вольового акту:

а) **спонукання до дії:**

*Накажіть і я сам... – рука його шарпнулася до кобури, – сам **пуцу собі кулю в лоб!*** (О. Гончар) (описується ситуація, коли Вутанька відмовила воєнкому Левченку підтримувати будь-які стосунки). ФО *пуцу собі кулю в лоб* означає “застрелитися” [ФСУМ, с. 722], а вузький контекст передає, що в індивіда тільки є спонукання виконати цю дію;

б) **бажання:**

*Тоді єпископ почав розпитувати, як се сталося, що він прийшов ночувати до Чутки. Вдовини брати розповіли йому все по ряду. Вислухавши їхньої мови, єпископ вельми похвалив даму, а також і юнаків за те, що, не бажаючи **каляти рук** своїх священничюю **кровію**, вони провчили його по заслугі* [18, с. 439]. ФО *каляти руки кровію* «бути причетним до чого-небудь низького, непристойного; звязуватися з ким-небудь непорядним, нечесним убивати кого-небудь» [ФСУМ, с. 59] інформує про наявність вольової дії, а вузький контекст конкретизує, що індивід знаходиться тільки на другому етапі до виконання вольової дії – відсутнє бажання вбивати;

в) **осмислення мети дії:**

*Не кидайся ж милості, що посилає тобі Господь, бо множество есть таких на світі, що до неї пориваються, а як ти мене послухаєш, то матимеш її. А ще є в мене деякі дорогі клейноди, що хотів би я не кому іншому, а тобі, моє серденько, дати. Зроби ж, моя казонько, те для мене, що я для тебе учинити бажую. Жінка устромила очі в землю – і одмовити якось незручно, і погодитись [абатові] ніби не гаразд [18, с. 211]. ФО **устромити очі в землю** «відчувати незручність, сором, збентеження і т. ін., перевести погляд униз, нахилити голову» [ФСУМ, с. 588] передає інформацію про ще відсутню вольову дію, а вузький текст конкретизує, що індивід [жінка] знаходиться на одному з етапів до вольової дії – осмислення мети дії (чи відмовити абатові, чи погодитись);*

г) прийняття рішення діяти:

*Нарешті вирішив [Гарецький] поїхати до Огієвських освідчитись Любі і **просити в батьків її руки** (П. Кочура) [ФСУМ, с. 711]. ФО **просити руки** «звертатися до дівчини (жінки), або до її батьків з проханням дати згоду на шлюб» [ФСУМ, с. 711] інформує, а вузький текст конкретизує, що індивід прийняв рішення діяти – просити у батьків згоди на шлюб;*

г) вольове зусилля:

*– Кортіло вилаяти їх як слід, **зірвати серце**, але, пригадавши свої міркування, він прибрав лагідного вигляду і удав, ніби нічого не помітив (З. Тулуб) [19: 184]. ФО **зірвати серце** «спрямовувати на кого-небудь свій гнів, роздратування, невдоволення і т. ін.» [ФСУМ, с. 345] передає, що індивідові кортить спрямувати свій гнів на іншого індивіда, вилаяти його, а вузький контекст показує, що цього не буде, бо індивід вольовим зусиллям гальмує дію;*

д) внутрішнє виконання вольової дії:

*[Марися:] Чом батько від Миколи **старостів не прийняли**? Я ж вам давно казала, що люблю його (І. Карпенко-Карий) [ФСУМ, с. 692]. ФО **старостів прийняли** «погодитись видати дочку заміж; дати згоду вийти заміж» [ФСУМ, с. 692] передає, що Марися внутрішньо готова виконати дію – вийти заміж, але зовнішнього виконання дії немає, бо батько не прийняв старостів;*

е) зовнішнє виконання вольової дії:

*[Саша:] Ну, то ви бачили, а тепер почувте! Скажу вам по дружбі веселу новину, Миколо Петровичу: я **засватана!**. Я **подала слово** Павлуценкові (О. Пчілка) [ФСУМ, с. 658]. ФО **подала слово** «обіцяти одружитися, давати згоду на одруження з ким-небудь» [ФСУМ, с. 658] показує, що відбулося зовнішнє виконання дії – Саша дала згоду на одруження.*

Висновок. Отже, фразеологічні одиниці слугують особливими формами фіксації психологічного поняття *вольова дія*, а також структури цієї *вольової дії*. Семантика таких ФО реалізується або у фразеологічній одиниці, або у вузькому контексті. Дослідження окремих фразеологічних мікросистем створить передумови для укладання фразеологічних словників ідеографічного типу, внесе корективи щодо розширення та поглиблення арсеналу методичних засобів психосемантики в галузі психології особистості.

Перелік умовних скорочень:

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: В 2 кн. – К.: Наукова думка, 1993. – Кн. 1 – 2.

Джерела та література:

1. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід. – К., Сімферополь, 1997. – 252 с.
2. Грозян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема “Поведінка людини” в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. Ф. Грозян. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
3. Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности / З. Я. Тураева // Вопросы языкознания. – 1994. – № 2. – С. 105.
4. М’ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. / П. А. М’ясоїд. – К. : Вища школа, 1998. – 479 с.
5. Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики : навч. посіб. / Ю. Ф. Прадід; за ред. чл.-кор. АПрН України О. Н. Ярмаша. – Сімферополь : Доля, 2002. – 104 с.
6. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
7. Селиванов В. И. Возрастные особенности воли школьников / В. И. Селиванов // Ученые записки. – Рязань : Рязан. гос. пед. ин-т, 1971. – Т. 100. – 172 с.
8. Селиванов В. И. Психология волевой активности / В. И. Селиванов // Ученые записки. – 1974. – 150 с.
9. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе. – М. : Наука, 1966. – 451 с.
10. Рудик П. А. Психология / П. А. Рудик. – М. : Физкультура и спорт, 1976. – 239 с.
11. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія / Т. Ф. Цигульська. – К. : Наукова думка, 2000. – 190 с.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1-2.
13. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк; под ред. Л. Н. Проколенко. – М. : Педагогика, 1988. – 301 с.
14. Котырло В. К. Развитие волевого поведения у дошкольников / В. К. Котырло. – К. : Радянська школа, 1971. – 199 с.
15. Чхартишвили Ш. Н. Проблема воли в психологии / Ш. Н. Чхартишвили // Вопросы психологии. – 1967. – № 1. – С. 77-81.
16. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.

17. Калін В. К. До питання специфіки вольової регуляції поведінки / В. К. Калін // Психологія : респ. наук.-метод. зб. – К., 1978. – Вип. 17. – С. 10-17.
18. Боккаччо Д. Декамерон : Новели / Д. Боккаччо; перекл. з італ. М. О. Лукаша. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 622с.
19. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д.Ужченко, Д. В.Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

Евтихова И.М., Панковская И.В.
DIE SCHWEIZERDEUTSCHEN DIALEKTE

УДК 811.112.2(494)

ШВЕЙЦАРСКО-НЕМЕЦКИЙ ДИАЛЕКТ

В статье рассматриваются диалекты Швейцарии, а также, основные грамматические, лексические и словообразовательные особенности швейцарского варианта немецкого языка.

Schweizerdeutsch ist eine Sammlungbezeichnung für diejenigen alemannischen (deutschen) Dialekte die in der Schweiz, Liechtenstein sowie in einigen italienischen Bergdörfern südlich der Schweizer Grenze gesprochen werden.

Linguisten haben hunderte von Deutschschweizer Mundarten unterschieden. Die starke topographische Kammerung der Schweiz und die relativ geringe räumliche Mobilität bis zu Beginn des 20. Jahrhunderts hat dazu geführt, dass sich die Dialekte teilweise sehr stark voneinander unterscheiden bisweilen sogar so stark, dass auch die Schweizer untereinander Verständigungsprobleme haben können. So gilt das Walliserdeutsch als extremste Ausprägung. Neben der unterschiedlichen Aussprachen sind insbesondere Flurnamen, Bezeichnungen für Pflanzen, Werkzeuge usw. stark regional geprägt.

Gliederung des Schweizer Dialektes

– **Niederalemannisch**

Diese Dialektgruppe nimmt den größten Teil des ehem. Landes Baden ein. Auch das Elsässische zählt dazu. In der Schweiz gehört nur der Dialekt der Stadt Basel das Baseldytsch dazu. Kennzeichen des Niederalemannischen ist anlautendes *kh* statt hochalemannischem *ch* z. B. *Khind* statt *Chind*.

– **Hochalemannisch**

Fast alle hochalemannischen Dialekte werden in der Schweiz und Liechtenstein gesprochen. Zum Hochalemannischen gehören noch die Dialekte des äußersten Südwestens Deutschlands, die Dialekte Vorarlbergs (Österreich) sowie die Dialekte des Sundgau im südl. Elsass.

– **Höchstalemannisch**

Die Mundarten im alpinen Raum gehören größtenteils zum Höchstalemannischen, dessen Kennzeichen Formen wie *schniie*, *nüü(w)*, *buu(w)e* statt hochalemannischem *schneie/schnäie*, *neu*, *boue/baue* sind. Die deutschen Dialekte des Wallis und seiner Tochttersiedlungen in Piemont Tessin Graubünden Liechtenstein und Vorarlberg bilden eine besondere Untergruppe, weil sie z. B. oft die Vokale des Althochdeutschen sowie einen sehr altertümlichen Wortschatz bewahrt haben. Die deutsche Mundart von Samnaun im Unterengadin gehört nicht zum Alemannischen sondern zum Tirolischen also Bairisch-Österreichischen.

– **Schweizer Hochdeutsch**

Schweizerdeutsch wird in der Schweiz von allen sozialen Schichten als Umgangs- und Verkehrssprache verwendet. Schweizer Hochdeutsch ist mündlich nur in wenigen Bereichen üblich (z.B. Fernsehnachrichten oder Kommunikation mit Angehörigen anderer Sprachregionen). Auch in der informellen schriftlichen Kommunikation E-Mail oder SMS ist vermehrte Verwendung von Schweizerdeutsch zu beobachten. Zusätzlich werden in hochdeutsch geschriebenen Zeitungen immer öfter schweizerdeutsche Vokabeln verwendet (*Töff* für "Motorrad" *Büsi* für "Katze" *Güsel* für "Müll"). Wenn Schweizer Hochdeutsch sprechen, haben sie oft einen deutlichen Schweizer Akzent (dunkles a, rauhes ch, singender Tonfall) der ebenso wie einige spezielle Wörter und Satzkonstruktionen Teil des Schweizer Hochdeutschen ist. Dieses Hochdeutsch mit ausgeprägtem Schweizer Akzent wird oft von Deutschen irrümlicherweise für Schweizerdeutsch gehalten. Faustregel: Wenn die Vokale in etwa gleich sind wie im Deutschen handelt es sich um *Schweizer Hochdeutsch* nicht Schweizerdeutsch.

Rechtschreibung

Es gibt keine offizielle oder allgemein anerkannte Rechtschreibung. Im Bereich der Mundartliteratur haben sich aber zwei Verschriftungssysteme durchgesetzt: die sog. Dieth-Schrift oder *Schwyzertütschi Dialäktschrift* und die *Bärdütschi Schrybwyys*.

Im Alltagsgebrauch (SMS, Chat, persönliche Briefe) wird der Dialekt "nach dem persönlichem Geschmack in die geschriebene Form umgesetzt.

Auch bei der Verwendung des Hochdeutschen weicht die Rechtschreibung in einigen Details von derjenigen im übrigen deutschen Sprachraum ab.

Vokale

Die meisten Schweizer Dialekte haben die frühneuhochdeutsche Lautverschiebung nicht mitgemacht und verharren somit diesbezüglich auf mittelhochdeutschem Stand: *Huus* ist "Haus", *Züüg* ist "Zeug", *wiit* ist "weit" etc. Ausnahmen gibt es im Bündner Schanfigg (*Hous wejt*), in Unterwalden (*Huis wejt*) und im Aostataler Issime (*Hous wejt*), wo die alten Längen alle diphthongiert sind.